

महाराष्ट्र शासन राजपत्र

असाधारण भाग पाच

वर्ष ३, अंक १३(२)]

शुक्रवार, एप्रिल ७, २०१७/चैत्र १७, शके १९३९

[पृष्ठे १२, किंमत : रुपये २६.००

असाधारण क्रमांक ३४

प्राधिकृत प्रकाशन

महाराष्ट्र विधानसभेत व महाराष्ट्र विधानपरिषदेत सादर केलेली विधेयके.

महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय

महाराष्ट्र विधानसभेत दिनांक ७ एप्रिल २०१७ रोजी पुरःस्थापित करण्यात आलेले खालील विधेयक, महाराष्ट्र विधानसभा नियम ११६ अन्वये प्रसिद्ध करण्यात येत आहे :—

L. A. BILL No. XXXI OF 2017.

A BILL

TO ENACT THE LAW RELATING TO AGRICULTURAL LAND LEASING
IN THE STATE OF MAHARASHTRA AND FOR THE MATTERS
CONNECTED THEREWITH OR INCIDENTAL THERETO.

सन २०१७ चे विधानसभा विधेयक क्रमांक ३१.

महाराष्ट्र राज्यातील शेतजमिनीच्या पट्ट्यासंबंधी आणि त्याच्याशी संबंधित किंवा तदनुषंगिक
बाबींसंबंधी कायदा अधिनियमित करण्यासाठी विधेयक.

ज्याअर्थी, शेतजमिनीच्या पट्ट्याचे नियमन करणाऱ्या विविध विद्यमान राज्य कुळवहिवाट कायदांखाली अंतर्भूत असलेले प्रतिबंध व निर्बंध यांमुळे जमीन मालक व पट्टेदार शेतकरी, यांना केवळ जमीन कसण्यासाठी अनौपचारिक करार करण्यास भाग पाडले जाते, त्यामुळे पट्टेदार शेतकरी सर्वसाधारणपणे त्यांना देय असलेल्या लाभापासून वंचित राहतात ;

(१)

आणि ज्याअर्थी, अशा विद्यमान कायद्यांमुळे शेतजमीन पट्ट्याने देण्याबाबत जमीन मालकांमध्ये असुरक्षिततेची भावना निर्माण होते व त्यामुळे भूमिहीन गरीब व्यक्ती, अल्पभूधारक आणि अत्यल्पभूधारक शेतकरी व इतर यांना पट्ट्याच्या माध्यमातून जमीन कसण्यास मिळण्याच्या संधी कमी होतात ;

आणि ज्याअर्थी, महाराष्ट्र राज्यातील शेतजमीन पट्ट्याने देण्यास परवानगी देण्यासाठी आणि ती पट्ट्याने देणे सुलभ होण्यासाठी, मालकांचे जमीनविषयक हक्क पूर्णपणे संरक्षित करतानाच, कृषिविषयक कार्यक्षमता व समानता भूमिहीन आणि **अत्यल्पभूधारक** गरीब व्यक्तींना जमीन कसण्यास मिळण्याच्या संधी, आणि व्यावसायिक विविधता यांमध्ये सुधारणा करणे आणि ग्रामीण क्षेत्राच्या विकासासाठी आणि त्याच्या परिवर्तनाला वेगाने चालना देणे, पट्ट्याने शेतजमीन कसणाऱ्या अशा शेतकऱ्यांना पतसंस्थांमार्फत कर्ज मिळणे, आणि शासनाकडून देण्यात येणाऱ्या विमा सुविधा, आपत्ती निवारण साहाय्य आणि इतर आधारभूत सेवा मिळणे शक्य होण्यासाठी पट्ट्याने शेतजमीन कसणाऱ्या शेतकऱ्यांना मान्यता देणे यांसाठी आणि त्यांच्याशी संबंधित व तदनुषंगिक बाबींसाठी तरतूद करण्याकरिता एक कायदा करणे इष्ट आहे ; त्याअर्थी, भारतीय गणराज्याच्या अडुसष्टाव्या वर्षी, याद्वारे, पुढील अधिनियम करण्यात येत आहे :-

प्रकरण एक

प्रारंभिक

संक्षिप्त नाव,
व्याप्ती व प्रारंभ.

१. या अधिनियमास, महाराष्ट्र शेतजमीन पट्ट्याने देण्याबाबत अधिनियम, २०१७, असे म्हणावे.
(२) तो, संपूर्ण महाराष्ट्र राज्यास लागू असेल.
(३) तो, राज्य शासन, **राजपत्रात** प्रसिद्ध केलेल्या अधिसूचनेद्वारे, नेमून देईल अशा दिनांकास अंमलात येईल.

व्याख्या.

२. या अधिनियमात, संदर्भानुसार दुसरा अर्थ अपेक्षित नसेल तर,—

(क) “ शेतजमीन ” याचा अर्थ, शेतीसाठी आणि शेतीसंबंधित जोडधंद्यांसाठी वापरण्यात येणारी किंवा वापरण्यासाठी उपयुक्त समजली जाणारी जमीन, असा आहे, आणि त्यामध्ये पडीक जमिनीचा समावेश होतो ;

(ख) “ कृषि वर्ष ” याचा अर्थ, १ ऑगस्ट रोजी सुरू होणारे व ३१ जुलै रोजी संपणारे वर्ष, किंवा राज्य शासन, **राजपत्रात** प्रसिद्ध केलेल्या अधिसूचनेद्वारे विनिर्दिष्ट करील असे इतर वर्ष असा आहे;

(ग) “ शेती व शेतीसंबंधित जोडधंदे ” याचा अर्थ, शेतकरी व शेतकरी गटांद्वारे अन्न व अन्नेतर पिके, वैरण किंवा गवत, फळे व भाजीपाला, फुले, इतर कोणतीही बागायती पिके व फळबागा, पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय विकास, कुक्कुटपालन, पशुधन पैदास, मत्स्यव्यवसाय, कृषि वनीकरण, कृषि प्रक्रिया आणि इतर संबंधित कामे यांसह पिके घेणे, असा आहे;

(घ) “ सक्षम प्राधिकारी ” याचा अर्थ, तहसीलदार किंवा कलम ८ अन्वये राज्य शासनाने अधिसूचित केल्याप्रमाणे समकक्ष दर्जाचा असा महसूल अधिकारी, असा आहे;

(ङ) “ शेतकरी ” याचा अर्थ, स्वतःच्या मालकीची जमीन तो किंवा ती स्वतः कसते अशी व्यक्ती, असा आहे, आणि त्यामध्ये स्वतःच्या मालकीची असलेली किंवा नसलेली परंतु इतरांकडून पट्ट्याने घेऊन जमीन कसणाऱ्या व्यक्तीचा यात समावेश होतो ;

(च) “ शेतकरी गट ” यात स्वयं-सहाय्यित गट, संयुक्त दायित्व गट, शेती उत्पादक संघटना व तत्सम गटांचा अंतर्भाव होतो ;

(छ) “ शासन ” याचा अर्थ, महाराष्ट्र शासन, असा आहे;

(ज) “ पट्टा ” याचा अर्थ, जमीन मालक-पट्टाकार व पट्टेदार शेतकरी यांच्यामधील करार, असा आहे आणि या कराराद्वारे जमीन मालक-पट्टाकार व पट्टेदार शेतकरी यांच्यामध्ये परस्पर संमती दिलेल्या अटी व शर्तीसह त्या कराराच्या आधारे जमीन मालक-पट्टाकार विनिर्दिष्ट कालावधीसाठी मोबदला घेऊन त्याच्या शेतजमिनीचा वापर शेती व शेतीसंबंधित जोडधंद्याकरिता पट्टेदार शेतकऱ्याकडे अभिहस्तांतरित करतो ;

(झ) “पट्ट्याने घेणे ” याचा अर्थ, रोखीच्या किंवा वस्तूच्या किंवा उत्पादनातील हिश्याच्या स्वरूपात असू शकेल अशा मोबदल्यासाठी पट्ट्याअंतर्गत पट्टेदार शेतकऱ्याने शेतजमिनीचा वापर करणे, असा आहे;

(ञ) “पट्ट्याने देणे ” याचा अर्थ, रोखीच्या किंवा वस्तूच्या किंवा उत्पादनातील हिश्याच्या स्वरूपात असू शकेल अशा मोबदल्यासाठी संमती दिलेल्या पट्टा कालावधीकरिता जमीन मालक-पट्टाकार याच्याकडून पट्टेदार शेतकऱ्याला पट्ट्याअंतर्गत जमिनीचे हस्तांतरण करणे, असा आहे ;

(ट) “पट्टेदार शेतकरी ” याचा अर्थ, पट्टाकरारानुसार, जमीन मालकाला-पट्टाकाराला देय असलेल्या रोखीचा किंवा वस्तूच्या किंवा उत्पादनातील हिश्याच्या स्वरूपातील मोबदल्याच्या बदल्यात, जी व्यक्ती, शेती व शेतीसंबंधित जोडधंद्याच्या प्रयोजनासाठी शेतजमीन पट्ट्याने घेते अशी व्यक्ती, असा आहे;

(ठ) “जमीन मालक-पट्टाकार ” याचा अर्थ, जिची स्वतःची शेतजमीन आहे आणि जिने पट्टेदार शेतकऱ्याला परस्पर संमत अटी व शर्तीअन्वये, अशी जमीन पट्ट्याने दिली आहे, अशी व्यक्ती, असा आहे;

(ड) “विहित ” याचा अर्थ, या अधिनियमाखाली केलेल्या नियमांद्वारे विहित केलेले, असा आहे.

प्रकरण दोन

जमीन पट्टाकरार, करार समाप्ती, हक्क व जबाबदाऱ्या

३. (१) इतर कोणत्याही कायद्यात काहीही अंतर्भूत असले तरी, या अधिनियमाच्या प्रारंभास व तेव्हापासून, या अधिनियमान्वये १८८२ संपत्ती हस्तांतरण अधिनियम, १८८२ याच्या कलम ७ अन्वये शेतजमीन हस्तांतरित करण्यास जी सक्षम आहे चा ४. आणि जिचा शेती व शेतीसंबंधित जोडधंद्यासाठी शेतजमीन पट्ट्याने घेण्याचा किंवा पट्ट्याने देण्याचा हेतू आहे अशी प्रत्येक व्यक्ती, या अधिनियमाच्या तरतुदींशी सुसंगत पट्टाकरार करण्यास हक्कदार असेल :

परंतु, अनुसूचित जमातीच्या व्यक्तीने धारण केलेली कोणतीही जमीन पट्ट्याने देण्यासाठी, महाराष्ट्र जमीन १९६६ चा महसूल संहिता, १९६६ याच्या कलम ३६अ अन्वये जिल्हाधिकाऱ्याची पूर्व परवानगी आवश्यक असेल आणि महा. ४१. अशी जमीन पट्ट्याने घेणारी व्यक्तीदेखील अनुसूचित जमातीतील असल्याखेरीज अशी कोणतीही परवानगी दिली जाणार नाही.

(२) शेती व शेतीसंबंधित जोडधंद्यासाठी, जो आपली जमीन पट्ट्याने देतो तो जमीन मालक-पट्टाकार आणि जो अशी जमीन पट्ट्याने घेतो तो पट्टेदार शेतकरी, यांच्यामधील पट्टाकरार असेल.

(३) अनुसूचित क्षेत्रांतील शेतजमीन ही, अनुसूचित जमातीतील व्यक्तीच किंवा अनुसूचित क्षेत्रांमध्ये अंमलात असलेल्या कायद्यांद्वारे परवानगी दिलेली इतर कोणतीही व्यक्तीच केवळ पट्ट्याने घेईल.

(४) जमीन मालक-पट्टाकार व पट्टेदार शेतकरी यांनी, परस्पर संमती दिलेल्या अटी व शर्तीसह लेखी पट्टा- १९०८ चा करार करण्याची आवश्यकता असेल व अशा लेखी पट्टाकराराची, नोंदणी अधिनियम, १९०८ याच्या तरतुदींनुसार १६. यथोचितरीत्या नोंदणी करण्याची आवश्यकता असेल.

(५) पट्टाकरारामध्ये, इतर गोष्टींबरोबरच, पुढील तपशील, अटी व शर्ती यांचा अंतर्भाव असेल :-

(क) जमीन मालक- पट्टाकार व पट्टेदार शेतकरी यांची नावे;

(ख) पट्ट्याने देण्यात येणाऱ्या जमिनीचा भूमापन क्रमांक, हद्दी, ठिकाण व क्षेत्र;

(ग) पट्टा सुरू होण्याचा आणि समाप्त होण्याचा दिनांक स्पष्टपणे नमूद करून, महिने किंवा वर्षे यामध्ये दर्शविलेला पट्ट्याचा कालावधी हा व्यवहार्य असेल तितपत, पीक चक्र किंवा कृषि वर्ष याच्याशी सुसंगत असावा ;

(घ) पट्टेदार-शेतकऱ्याकडून देय असलेला भाडेपट्टा किंवा मोबदला आणि ज्या दिनांकास अशी रक्कम पट्टेदार-शेतकऱ्याकडून देय असेल तो नियत दिनांक;

(ड) पट्ट्याच्या नवीकरणाच्या किंवा पट्ट्याचा कालावधी वाढविण्याच्या अटी व शर्ती, कोणत्याही असल्यास ;

(च) पट्टा समाप्त होण्यासाठी पात्र असेल अशी कोणतीही मोठी कसूर ;

(छ) जमीन मालक-पट्टाकारास ज्या परिस्थितीत जमीन परत घेता येईल ती परिस्थिती आणि त्यासाठीची पद्धती ;

(ज) जमीन मालक-पट्टाकाराने ज्या कालावधीमध्ये अशी जमीन परत घेणे अनुज्ञेय असणार नाही तो किमान कालावधी ;

(झ) या अधिनियमाच्या तरतुदींशी सुसंगत असतील अशी इतर परस्पर संमत केलेली कोणतीही तरतूद.

(६) पट्ट्याचा कालावधी, जमीन मालक-पट्टाकार आणि पट्टेदार शेतकरी यांच्याकडून निश्चित करण्यात येईल आणि त्यास परस्पर संमती देण्यात येईल आणि या अधिनियमान्वये निष्पादित केलेल्या पट्टाकरारानुसार पट्ट्याच्या कोणत्याही कालावधीमुळे पट्टेदार शेतकऱ्याच्या नावाने कोणताही संरक्षित कुळवहिवाट हक्क निर्माण होणार नाही.

(७) भाडेपट्टा किंवा उत्पन्नाचा हिस्सा यांच्या स्वरूपातील किंवा इतर कोणत्याही स्वरूपातील या अधिनियमान्वये पट्ट्याने दिलेल्या जमिनीच्या वापरासाठी पट्टेदार शेतकऱ्याकडून देय असलेला मोबदला, जमीन मालक-पट्टाकार आणि पट्टेदार शेतकरी यांच्याकडून निश्चित करण्यात येईल आणि त्यास परस्पर संमती देण्यात येईल ;

(८) या अधिनियमान्वये पट्टाकराराची नोंद हक्कविषयक अभिलेखामध्ये घेण्यात येणार नाही, मात्र या अधिनियमाखालील पट्टा करारासंदर्भातील माहितीची नोंद सक्षम प्राधिकाऱ्याने ठेवलेल्या नोंदवहीमध्ये विहित करण्यात येईल अशा नमुन्यात, घेण्यात येईल.

(९) या अधिनियमाखालील पट्टाकराराची, जरी नोंदणी अधिनियम, १९०८ अन्वये नोंदणी करण्यात आली १९०८ चा असली तरी, या अधिनियमामध्ये किंवा पट्टाकरारामध्ये अंतर्भूत असलेल्या हक्कांव्यतिरिक्त पट्टेदार शेतकऱ्याच्या नावाने कायदेशीर निष्कासन किंवा पट्टा समाप्ती किंवा हितसंबंध यांनुसार संरक्षित कुळवहिवाट किंवा भोगवटा हक्क किंवा अन्य कोणताही हक्क यांसह, जमिनीवरील कोणताही हक्क निर्माण करणार नाही किंवा प्रदान करणार नाही आणि कोणत्याही न्यायालयात जमिनीवर कोणताही कायमस्वरूपी हक्क प्रस्थापित करण्यासाठी पट्टा कराराचा वापर करण्यात येणार नाही.

(१०) या अधिनियमान्वये पट्ट्याने दिलेल्या जमिनीचा ताबा, जमीन मालक-पट्टाकार व पट्टेदार शेतकरी यांनी परस्पर संमत केलेल्या कालावधीसाठी या कलमाच्या तरतुदींचे अनुसरण करून नोंदणी केलेली नव्याने लेखी पट्टाकराराद्वारे पट्ट्याचे नवीकरण केल्याखेरीज आणि नोंदणी केल्याखेरीज पट्टा कराराचा कालावधी समाप्त झाल्यावर जमीन मालक-पट्टाकाराला परत देण्यात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

(११) पट्टेदार शेतकरी आणि जमीन मालक-पट्टाकार यांच्यामधील कोणत्याही विवादाचे, या अधिनियमाच्या कलम ९ अन्वये तरतूद केलेल्या विवाद निवारण पद्धतीद्वारे निवारण करण्यात येईल.

जमीन मालक-
पट्टाकाराचे हक्क व
जबाबदाऱ्या.

४. जमीन मालक-पट्टाकार,—

(क) पट्ट्याच्या पहिल्या दिवशी पट्ट्याने दिलेल्या जमिनीचा ताबा, पट्टेदार शेतकऱ्याला देईल आणि पट्टेदार शेतकरी, जोपर्यंत,—

(एक) पट्ट्याच्या रकमेचे प्रदान करण्यात कसूर करत नाही ;

(दोन) मातीच्या पोतास हानी पोहोचवत नाही ;

(तीन) पट्टाकरारामध्ये जे काही मान्य केले आहे त्याव्यतिरिक्त इतर प्रयोजनासाठी जमिनीचा वापर करत नाही ; किंवा

(चार) जमीन, अन्य कोणत्याही व्यक्तीला उप-पट्ट्याने देत नाही, तोपर्यंत तो शेतकऱ्याच्या वापरामध्ये किंवा त्याचा ताबा देण्यामध्ये हस्तक्षेप करणार नाही.

(ख) पट्टाकरारानुसार कारारातील वेळापत्रकाप्रमाणे पट्टेदार शेतकऱ्याकडून भाडेपट्टा किंवा ठराविक रोख रक्कम किंवा उत्पन्नाचा हिस्सा यांच्या स्वरूपात मोबदला मिळण्याचा त्याला हक्क असेल ;

(ग) तो, सुरुवातीला केलेल्या करारप्रमाणे किंवा परस्पर संमतीने वाढविण्यात आलेला पट्ट्याचा कालावधी समाप्त झाल्यावर कोणत्याही भाराशिवाय जमीन आपोआप परत मिळण्यास हक्कदार असेल आणि जमीन मालक-पट्टाकार, पट्टा कालावधीमध्ये पट्टेदार शेतकऱ्याकडून निर्माण केलेला कोणताही आकार किंवा व्याज किंवा दायित्व चुकते करण्यास जबाबदार नसेल ;

(घ) लेखी पट्टाकरारामध्ये परस्पर संमती दिल्याप्रमाणे, पट्टेदार शेतकऱ्याला लेखी पूर्व सूचना देण्याची तरतूद केली असेल तरच पट्टा अस्तित्वात असताना पट्ट्याने दिलेली जमीन परत घेण्याचा हक्क असेल ;

(ड) पट्टेदार शेतकऱ्याने खंड (क) अन्वये निश्चित केलेल्या कसुरीपैकी कोणतीही कसूर केल्यास पट्टा समाप्त करण्याचा त्याला हक्क असेल ;

(च) अशा हस्तांतरणामुळे, संमत केलेला पट्टा कालावधी होईपर्यंत, जमीन कसण्याच्या पट्टेदार शेतकऱ्याच्या शेतीविषयक हक्काला, कोणत्याही रीतीने बाधा पोहोचणार नाही या शर्तीस अधीन राहून, पट्टा कालावधी चालू असताना, विक्री, बक्षीस, गहाण इत्यादी रूपाने पट्ट्याने दिलेली शेतजमीन अन्यसंक्रामित करण्याचा हक्क असेल ;

(छ) जमिनीवर लागू असलेले सर्व कर व उपकर भरील ;

(ज) पट्टाकराराच्या मुदतीमध्ये, पट्टाकरारानुसार पट्टेदार शेतकऱ्याद्वारे करण्यात येणाऱ्या कोणत्याही कामामध्ये अडथळा निर्माण करणार नाही.

५. पट्टेदार शेतकरी—

(क) पट्टाकरारामध्ये तरतूद केल्याप्रमाणे, करार केलेल्या कालावधीकरिता जमिनीचा निर्वेध ताबा मिळण्यास व तिचा वापर करण्यास हक्कदार असेल ;

पट्टेदार शेतकऱ्याचे हक्क व जबाबदाऱ्या.

(ख) या अधिनियमान्वये किंवा पट्टाकरारामध्ये मांडलेले असेल त्या व्यतिरिक्त, पट्ट्याच्या आधारे, जमिनीवर कोणताही हक्काचा दावा सांगणार नाही ;

(ग) त्याच्याकडून पट्ट्याने दिलेली जमीन उप-पट्ट्याने देणार नाही किंवा गहाण ठेवणार नाही ;

(घ) त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या कोणत्याही अन्य कायद्यामध्ये एतद्विरुद्ध काहीही अंतर्भूत असले तरी पट्टाकरारामध्ये दिलेल्या हक्कांखेरीज, पट्टाकरारान्वये जमिनीवर कोणत्याही प्रकारचा बदल करण्याचा हक्क असणार नाही ;

(ड) पट्टाकराराच्या आधारावर पट्ट्याने दिलेली जमीन तारण न ठेवता, बँका किंवा सहकारी संस्था किंवा अन्य वित्तीय संस्थाकडून कर्ज घेण्यास पात्र असेल. पट्टा कालावधीत पट्ट्याने घेतलेल्या जमिनीमधून घेतलेल्या उत्पन्नाचे किंवा परताव्याचे अपेक्षित मूल्य, पट्टेदार शेतकऱ्यास आगाऊ कर्जाकरिता हमी म्हणून जर तशी, पतसंस्था व पट्टेदार शेतकरी यांच्यामध्ये परस्पर संमती झाली असेल तर, वापरता येईल ;

(च) पट्ट्याच्या चालू कालावधीमध्ये, राज्य शासनाकडून किंवा केंद्र सरकारकडून शेतकऱ्यांना देण्यात येतील अशा पीक विमा, आपत्ती विषयक सहाय्य किंवा कोणतेही अन्य लाभ किंवा सुविधा या पट्टाकराराच्या आधारावर मिळण्यास हक्कदार असेल ;

(छ) पट्टाकराराच्या अटी व शर्तींमध्ये विनिर्दिष्ट केल्याप्रमाणे जमीन मालक-पट्टाकाराला अशी नोटीस दिल्यानंतर, पट्ट्याने घेतलेली जमीन स्वेच्छेने परत करण्याचा हक्क असेल ;

(ज) पट्टा कालावधीत निर्माण केलेल्या कोणत्याही भाराखेरीज, सुरुवातीस मान्य केलेल्या पट्ट्याच्या कालावधीच्या शेवटी किंवा परस्पर संमतीने वाढवलेल्या कालावधीत, त्याच्याकडून पट्ट्याने घेतलेल्या जमिनीचा ताबा तात्काळ सोडील ;

(झ) जमीन मालक-पट्टाकाराने परवानगी दिल्याखेरीज जमिनीवर बांधकाम करण्यास किंवा कोणत्याही साधनांची उभारणी करण्याचा हक्क असणार नाही ;

(ञ) शेतजमिनीवर केलेल्या सुधारणा किंवा उभारलेली साधने ही, पट्टाकराराशी सुसंगत असतील तर जमीन मालक-पट्टाकार यांच्याकडून पट्ट्याने घेतलेल्या शेतजमिनीवर केलेल्या सुधारणांसाठी किंवा उभारलेल्या साधनांसाठी नुकसानभरपाई मिळण्यास हक्कदार असेल, आणि अशा नुकसानभरपाईकरिता पट्टाकरारामध्ये तरतूद केली असेल ;

स्पष्टीकरण.—सदर नुकसानभरपाई ही, पट्टा रद्द किंवा समाप्त करण्याच्या वेळी पट्ट्याने घेतलेल्या जमिनीवर केलेल्या सुधारणा किंवा विकासकामे याबद्दलचे उर्वरित मूल्य आहे ;

(ट) पट्टाकरारात विनिर्दिष्ट केल्याप्रमाणे पट्ट्याचा मोबदला वेळेवर देईल आणि देय दिनांकापासून तीन महिन्यांनंतर प्रदानामध्ये कोणताही विलंब झाला असल्यास, ती मोठी कसूर ठरेल आणि पट्टा समाप्त करण्याची नोटीस देण्यास जमीन मालक-पट्टाकार हक्कदार असेल ;

(ठ) पट्ट्याच्या करारात नमूद केल्याप्रमाणे केवळ शेती व शेतीसंबंधित जोडधंद्याच्या कामांकरिताच जमिनीचा वापर करील ;

(ड) जमिनीस कोणतेही नुकसान पोहोचवणार नाही आणि पट्ट्याने घेतलेल्या जमिनीला आणि त्यावरील कोणत्याही जंगम मत्तेसे पोहोचवलेल्या कोणत्याही नुकसानीसाठी जमीन मालक-पट्टाकारास उत्तरदायी असेल ;

(ढ) पट्ट्याच्या करारात किंवा या अधिनियमात विनिर्दिष्टरीत्या निश्चित केलेल्या हक्कांव्यतिरिक्त पट्ट्याने घेतलेल्या जमिनीवर कोणताही हक्क असणार नाही ;

(ण) त्याने पट्ट्याने घेतलेली जमीन कोणत्याही अन्य व्यक्तीला उप-पट्ट्याने देणार नाही, आणि अशी कोणतीही कृती ही मोठी कसूर ठरेल आणि जमीन मालक-पट्टाकार, पट्टा समाप्त करण्याची नोटीस देण्यास हक्कदार असेल ;

(त) पट्टा कालावधीमध्ये जमिनीच्या हद्दीत, कोणतीही असल्यास, बदल करणार नाही व तीवरील भूमापनाच्या दगडी खुणा हलवणार नाही.

पट्ट्याची अहस्तांतरणीयता व अवंशोपभोग्यता. ६. (१) या अधिनियमान्वये पट्टे वंशोपभोग्य असणार नाहीत आणि पट्ट्याअन्वये पट्टेदार शेतकऱ्यास दिलेले हक्क, पट्ट्याच्या करारामध्ये तरतूद केल्याखेरीज हस्तांतरणीय असणार नाहीत.

(२) जमीन मालक-पट्टाकाराचा मृत्यू झाल्यास, पट्टाकरार समाप्त करण्यास पट्टेदार शेतकरी आणि जमीन मालक-पट्टाकार यांचे वारस यांच्यामध्ये आधीचा पट्टाकरार समाप्त करण्यासाठी परस्पर संमती नसेल तर, उर्वरित पट्टा कालावधीकरिता पट्टेदार शेतकरी पट्ट्याने घेतलेली जमीन कसण्याचे पुढे चालू ठेवील. जमीन वेगवेगळ्या जमीन मालक-पट्टाकारांनी पट्ट्याने दिली असेल तर, जोपर्यंत मूळ जमीन मालकांपैकी एक जमीन मालक जिवंत असेल तोपर्यंत पट्टाकरार चालू राहील.

(३) जर एकच पट्टेदार शेतकरी असेल आणि त्याचा मृत्यू झाला तर, जमीन मालक-पट्टाकार आणि असा मृत पट्टेदार शेतकरी यांचे वारस यांनी पट्टा पुढे चालू ठेवण्याचे परस्पर मान्य केले नसेल तर, सदर जमीन कृषी वर्षाच्या शेवटी जमीन मालक-पट्टेकाराला परत करण्यात येईल. जर पट्टेदार शेतकऱ्याने सहपट्टेदार म्हणून त्याच्या किंवा तिच्या मुलाचे (मुलांची) किंवा मुलीचे (मुलींची) नाव (नावे) पट्टाकरारात समाविष्ट केली असतील तर, जिवंत असणारा सहपट्टेदार, उर्वरित पट्टा कालावधीसाठी किंवा परस्पर संमत केलेल्या कोणत्याही पट्टा कोणत्याही वाढीव कालावधीसाठी पट्टा पुढे चालू ठेवण्यास हक्कदार असेल.

७. या अधिनियमान्वये निष्पादित केलेला पट्टा पुढील बाबतीत समाप्त करण्यात येईल,— पट्टा समाप्त करणे.

(क) संमत केलेला पट्टा कालावधी समाप्त होणे ;

(ख) संमत अटीनुसार आणि संमत वेळापत्रकानुसार पट्ट्याचा मोबदला देण्यास पट्टेदार शेतकऱ्याने कसूर करणे ;

(ग) पट्टेदार शेतकरी, शेती व शेतीसंबंधित जोडधंदे किंवा पट्टाकरारात विनिर्दिष्ट केलेल्या शेतीसंबंधित जोडधंद्याखेरीज अन्य प्रयोजनांकरिता जमिनीचा वापर करणे ;

(घ) पट्ट्याने घेतलेली जमीन पट्टेदार शेतकऱ्याने उप-पट्ट्याने देणे ;

(ङ) पट्टेदार शेतकऱ्याने जमिनीला कोणतेही नुकसान पोहोचवणे ;

(च) जमीन मालक-पट्टाकार आणि पट्टेदार शेतकरी हे, पट्टा समाप्त करण्यासाठी परस्पर सहमत असणे ;

(छ) जर पट्टेदार शेतकरी पट्टा कालावधीत मरण पावला असेल, आणि ज्या प्रकरणात पट्ट्याची समाप्ती ही, या अधिनियमाच्या कलम ६ खालील तरतुदींना अधीन असेल तर ;

(ज) या अधिनियमाच्या कलम ५ च्या खंड (च) च्या तरतुदींन्वये पट्टेदार शेतकऱ्याने पट्टा कालावधीत जमीन स्वेच्छेने परत करणे ; किंवा पट्टेदार शेतकरी अविमुक्त नादार किंवा विकल मनाचा म्हणून अभिनिर्णित करणे.

प्रकरण तीन

पट्टाकराराची अंमलबजावणी आणि विवाद निवारण

८. शासन, ज्या सक्षम प्राधिकाऱ्यास अधिसूचित करील असा सक्षम प्राधिकारी पुढील गोष्टीस पट्टाकराराची जबाबदार असेल :— अंमलबजावणी.

(क) पट्ट्याच्या अटींची अंमलबजावणी करणे ;

(ख) पट्टा कालावधी समाप्त झाल्यावर पट्ट्याने दिलेली जमीन, जमीन मालक-पट्टाकाराला परत करण्याची व्यवस्था करणे.

९. (१) पट्टेदार शेतकरी आणि जमीन मालक-पट्टाकार, यांच्यामध्ये या अधिनियमान्वये झालेल्या पट्टा- विवाद निवारण. करारामधून कोणताही विवाद उद्भवल्यास तो विवाद, व्यवहार्य असेल त्या त्यावेळीच त्रयस्थ पक्षकारांच्या मध्यस्थीने, सलोख्याने मिटवण्याचा सर्वतोपरी प्रयत्न करील.

(२) जर पोट-कलम (१) मध्ये उल्लेखिलेल्या व्यवस्थेद्वारे विवाद समझोता झाला नाही तर, कोणत्याही पक्षकारास सक्षम प्राधिकाऱ्यासमोर याचिका दाखल करता येईल, तो सक्षम प्राधिकारी संक्षिप्त कार्यपद्धतीचा वापर करून जास्तीत जास्त तीन महिन्यांच्या कालावधीत त्या विवादावर अभिनिर्णय करील.

(३) या अधिनियमान्वये सक्षम प्राधिकाऱ्याने दिलेल्या अंतरिम आदेशाव्यतिरिक्त, इतर प्रत्येक आदेशावर जिल्हाधिकाऱ्याकडे अपील दाखल करता येईल.

(४) जिल्हाधिकाऱ्याच्या आदेशावर महाराष्ट्र महसूल न्यायाधिकरणाकडे अपील दाखल करता येईल आणि ते या अधिनियमाखालील विवादांवर अभिनिर्णय करणारे अंतिम प्राधिकरण असेल.

(५) या अधिनियमान्वये जिल्हाधिकाऱ्याकडे किंवा महाराष्ट्र महसूल न्यायाधिकरणाकडे दाखल केलेले कोणतेही अपील जास्तीत जास्त एक वर्षाच्या कालावधीत निकालात काढण्यात येईल.

(६) जमीन मालक-पट्टाकार व पट्टेदार शेतकरी यांच्यातील विवादाच्या प्रलंबित असतानाच्या कालावधीत, सक्षम प्राधिकाऱ्यास किंवा जिल्हाधिकाऱ्यास किंवा महाराष्ट्र महसूल न्याधिकरणास पट्टाकराराच्या शर्तीचे अनुपालन करण्यासाठी, किंवा त्यास उचित वाटेल असा अंतरिम आदेश देता येईल :

परंतु, तो किंवा ते पट्टाकराराची मुदत संपल्यानंतर किंवा त्याच्या समाप्तीनंतरदेखील, पट्टेदार शेतकऱ्याकडे जमिनीचा ताबा राहील असा कोणताही आदेश देणार नाही.

(७) पट्टाकराराची मुदत संपल्यानंतर जर कोणताही स्थगिती आदेश दिला असेल, तर असा स्थगिती आदेश अंमलात असल्याचे आपोआप बंद होईल आणि सक्तीने जमिनीची कब्जा जमीनमालक-पट्टाकाराला देण्यात येईल.

कराराचा भंग करणे. **१०.** या अधिनियमाखालील पट्टाकराराचे अनुपालन न केल्यामुळे किंवा त्याच्या कोणत्याही शर्तीचे उल्लंघन केल्यामुळे किंवा अशा कराराचा भंग केल्यामुळे व्यथित झालेल्या पक्षकाराचा अर्ज मिळाल्यावर, सक्षम प्राधिकारी, कारणे दाखवा नोटीस बजावून त्याद्वारे दुसऱ्या पक्षकाराला असे होणारे उल्लंघन किंवा भंग ताबडतोब थांबविण्यास व पट्टाकराराचे अनुपालन करण्यास आणि त्यासंबंधात अनुपालन अहवाल व्यक्तिशः सादर करण्यास फर्मावील किंवा अन्यथा अशा पक्षकारावर सक्षम प्राधिकारी विनिर्दिष्ट करील त्याप्रमाणे प्रति हेक्टरी जास्तीत-जास्त पन्नास हजार रुपये यादराने दंड का लादण्यात येऊ नये, याबद्दल त्याच्यावर एक कारण दाखवा नोटीस बजावील. कारणे दाखवा नोटीशीचे उत्तर व शपथपत्रावरील पुरावा लक्षात घेऊन, सक्षम प्राधिकाऱ्यास पट्टाकराराच्या अनुपालनाची सुनिश्चिती करण्यासाठी योग्य तो आदेश देता येईल आणि अशा आदेशाच्या अनुपालनाची खात्री केल्यानंतर ते प्रकरण निकालात काढण्यात येईल :

परंतु, पट्टाकराराचे अनुपालन करणे शक्य नसल्याबाबत सक्षम प्राधिकाऱ्याची खात्री पटली असेल तेव्हा, तो करार समाप्त करण्याचा आदेश देईल आणि दोन्ही पक्षकारांचे दावे निर्धारित करील आणि त्यास कराराचा भंग करण्यास जबाबदार असलेल्या पक्षकारावर प्रति हेक्टरी जास्तीत-जास्त पन्नास हजार इतक्या दराने दंड बसवता येईल आणि तो दंड जमीन महसुलाची थकबाकी म्हणून वसुलीयोग्य असेल :

परंतु आणखी असे की, राज्य शासन, हे या संबंधात नियम करून त्याद्वारे या कलमान्वये लादता येईल अशी जास्तीत-जास्त दराने दंडाची रक्कम विहित करण्यास सक्षम असेल.

जमीन मालक-पट्टाकाराला जमिनीचा ताबा पूर्ववत सुपूर्द करणे. **११.** (१) पट्टाकराराची मुदत संपल्यावर किंवा तो पट्टाकरार समाप्त झाल्यावर, जमीन पट्टेदार शेतकरी पट्टाकरारान्वये जमिनीचा कब्जा प्रत्यक्षपणे किंवा अप्रत्यक्षपणे सोडत नसेल तेव्हा सक्षम प्राधिकारी सात दिवसांच्या आत पट्टेदार शेतकऱ्यावर एक नोटीस बजावील आणि त्याद्वारे त्याला ती नोटीस बजावल्याच्या दिनांकापासून १५ दिवसांच्या आत, जमीन मालक-पट्टेकाराला त्या जमिनीचा ताबा सुपूर्द करण्याचा निदेश देईल.

(२) उपरोक्तप्रमाणे कारणे दाखवा नोटीस बजावल्यानंतरही पट्टेदार शेतकऱ्याने अशा नोटीशीमध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या मुदतीच्या आत जमीन मालक-पट्टेकाराला, जमीन खाली करून तिचा ताबा सुपूर्द केला नसेल तर, सक्षम प्राधिकारी, पोट-कलम (१) अन्वये जमीन मालक-पट्टेकाराचा अर्ज प्राप्त झाल्याच्या दिनांकापासून ३० दिवसांच्या आत, आवश्यक असेल अशा वाजवी बळाचा वापर करून, जमिनीचा प्रत्यक्ष ताबा संपादित करून त्या जमिनीचा ताबा जमीन मालक-पट्टेकाराला सुपूर्द करील.

दिवाणी न्यायालयांच्या अधिकारितेस रोध. **१२.** (१) एखाद्या व्यक्तीच्या जमिनीच्या मालकी हक्कास बाधा पोहचणारा निर्णय, आदेश किंवा कार्यवाही वगळता, या अधिनियमान्वये, कोणत्याही अधिकाऱ्याने किंवा प्राधिकाऱ्याने किंवा राज्य शासनाने दिलेल्या निर्णयास किंवा काढलेल्या आदेशास किंवा केलेल्या कार्यवाहीस एखाद्या दिवाणी न्यायालयासमोरील कोणत्याही दाव्यात, अर्जात किंवा इतर कार्यवाहीत हरकत घेतली जाणार नाही आणि या अधिनियमांद्वारे किंवा त्याअन्वये प्रदान करण्यात आलेल्या कोणत्याही अधिकारास अनुलक्षून, अशा अधिकाऱ्याने किंवा प्राधिकाऱ्याने किंवा राज्य शासनाने केलेल्या किंवा करावयाच्या कोणत्याही कार्यवाहीच्या संबंधात, कोणत्याही न्यायालयाकडून कोणताही आदेश दिला जाणार नाही.

(२) कोणत्याही दिवाणी न्यायालयास, या अधिनियमाखालील विवादांवर निर्णय करण्याची अधिकारिता असणार नाही.

प्रकरण चार

संकीर्ण

१३. या अधिनियमानुसार किंवा त्याखाली केलेल्या नियमांनुसार कर्तव्य पार पाडताना सद्भावनेने सद्भावनेने केलेल्या केलेल्या किंवा करण्याचे अभिप्रेत असलेल्या कोणत्याही कृतीबद्दल, कोणत्याही लोकसेवकाविरुद्ध कोणत्याही कृतीस संरक्षण. न्यायालयासमोर किंवा प्राधिकरणासमोर कोणताही दावा, खटला अथवा अन्य कायदेशीर कार्यवाही दाखल करता येणार नाही.

१४. (१) राज्य शासनास, या अधिनियमाची सर्व किंवा कोणतेही प्रयोजन पार पाडण्यासाठी, नियम करण्याचा पूर्वप्रसिद्धीच्या शर्तीच्या अधीन राहून, **राजपत्रातील** अधिसूचनेद्वारे, नियम करता येतील. अधिकार.

(२) या कलमान्वये करण्यात आलेला प्रत्येक नियम, तो करण्यात आल्यानंतर शक्य तितक्या लवकर, राज्य विधानमंडळाचे अधिवेशन चालू असताना, एकाच अधिवेशनात किंवा लागोपाठच्या दोन किंवा त्याहून अधिक अधिवेशनांत मिळून एकूण तीस दिवसांचा होईल इतक्या कालावधीसाठी, राज्य विधानमंडळाच्या प्रत्येक सभागृहापुढे ठेवण्यात येईल, आणि ज्या अधिवेशनात तो अशा रीतीने ठेवण्यात आला असेल ते अधिवेशन किंवा त्याच्या लगतनंतरचे अधिवेशन समाप्त होण्यापूर्वी कोणत्याही नियमात कोणताही फेरबदल करण्यास दोन्ही सभागृहे सहमत होतील किंवा तो नियम करण्यात येऊ नये म्हणून दोन्ही सभागृहे सहमत होतील आणि तशा आशयाचा आपला निर्णय, **राजपत्रात** अधिसूचित करतील तर, तो नियम, अशा निर्णयाची अधिसूचना **राजपत्रात** प्रसिद्ध केल्याच्या दिनांकापासून, केवळ अशा फेरबदल केलेल्या स्वरूपातच अंमलात येईल, किंवा यथास्थिति, मुळीच अंमलात येणार नाही ; तथापि, असा कोणताही फेरबदल किंवा विलोपन यामुळे त्या नियमान्वये पूर्वी केलेल्या किंवा करण्याचे वर्जिलेल्या कोणत्याही गोष्टीच्या विधिग्राह्यतेस बाध येणार नाही.

१५. (१) या अधिनियमाच्या तरतुदी, त्या अंमलात येण्याच्या दिनांकापासून विषयानुरूप अंमलात अधिभावी अंमल असणाऱ्या इतर कोणत्याही कायद्याच्या तरतुदींवर अधिभावी अंमल असणाऱ्या असतील : आणि व्यावृत्ती.

परंतु, अंमलात असणाऱ्या इतर कोणत्याही कायद्यान्वये उपार्जित केलेले कोणतेही हक्क, केलेली कार्यवाही, प्रलंबित प्रकरणे यांचे, अशा कायद्याच्या तरतुदीद्वारे नियमन करण्यात येईल :

परंतु आणखी असे की, जर जमीन मालक-पट्टाकार आणि पट्टेदार शेतकरी यांच्यामधील विद्यमान पट्टा करारामध्ये नवीन पट्ट्याद्वारे आणखी वाढ करण्याची किंवा तो बदलण्याची मागणी केली असेल तर त्यास या अधिनियमाच्या तरतुदी लागू होतील.

(२) अडचणी दूर करण्यासाठी याद्वारे असे घोषित करण्यात येते की, या अधिनियमाचा कोणताही भूतलक्षी प्रभाव असणार नाही आणि महाराष्ट्र राज्यातील विद्यमान कुळवहिवाट कायद्यान्वये हा अधिनियम अंमलात येण्याच्या दिनांकास अस्तित्वात असलेले विद्यमान संरक्षित कुळे किंवा खंडकरी यांना या अधिनियमाद्वारे बाधा पोचणार नाही.

अडचणी दूर १६. (१) या अधिनियमाच्या तरतुदींची अंमलबजावणी करताना कोणतीही अडचण उद्भवल्यास, करण्याचा अधिकार. राज्य शासनास, प्रसंगानुरूप, ती अडचण दूर करण्याच्या प्रयोजनासाठी, त्याला आवश्यक किंवा इष्ट वाटेल अशी, या अधिनियमाच्या तरतुदींशी विसंगत नसलेली कोणतीही गोष्ट **राजपत्रात** प्रसिद्ध केलेल्या आदेशाद्वारे करता येईल :

परंतु, या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकापासून दोन वर्षांचा कालावधी समाप्त झाल्यानंतर असा कोणताही आदेश काढण्यात येणार नाही.

(२) पोट-कलम (१) अन्वये काढण्यात आलेला प्रत्येक आदेश, तो काढण्यात आल्यानंतर, शक्य तितक्या लवकर, राज्य विधानमंडळाच्या प्रत्येक सभागृहापुढे ठेवण्यात येईल.

उद्देश व कारणे यांचे निवेदन.

शेतजमीन पट्ट्याने देण्यासंबंधात नियमन करणाऱ्या विद्यमान राज्य कुळवहिवाट कायद्यान्वये असलेल्या प्रतिबंधामुळे व निर्बंधामुळे, जमीन मालक व पट्टेदार शेतकरी यांना केवळ जमीन कसण्यासाठी अनौपचारिक करार करण्यास भाग पाडले जात असल्याने, पट्टेदार शेतकऱ्यांना सामान्यतः जे लाभ देय असतात अशा लाभांपासून त्यांना वंचित रहावे लागते आणि विद्यमान कायद्यांमुळे शेतजमीन पट्ट्याने देण्यासाठी जमीन मालकांमध्ये असुरक्षितता निर्माण होते. त्यामुळे भूमिहीन, गरीबव्यक्ती, अल्प भूधारक व अत्यल्प भूधारक शेतकरी आणि इतरांना पट्ट्याने जमीन कसण्यास कमी वाव मिळतो.

म्हणून, शेतजमीन पट्ट्याने देण्यास परवानगी देण्यासाठी आणि ती पट्ट्याने देणे सुलभ होण्यासाठी, मालकांचे जमीनविषयक हक्क पूर्णपणे संरक्षित करतानाच, भूमिहीन आणि अत्यल्प भूधारक गरीब व्यक्तींच्या कृषि विषयक कार्यक्षमतेत व समानतेत आणि जमीन कसण्यास मिळणाऱ्या संधींमध्ये आणि त्यांच्या व्यावसायिक विविधतेत सुधारणा करणे आणि ग्रामीण क्षेत्राचा विकास करणे आणि त्याच्या परिवर्तनाला वेगाने चालना देणे, पट्ट्याने शेतजमीन कसणाऱ्या शेतकऱ्यांना पतसंस्थांमार्फत कर्ज मिळणे आणि शासनाकडून देण्यात येणाऱ्या विमा सुविधा, आपत्ती निवारण साहाय्य आणि इतर आधारभूत सेवा मिळणे शक्य होण्यासाठी पट्ट्याने शेतजमीन कसणाऱ्या अशा शेतकऱ्यांना मान्यता देणे यांसाठी आणि त्यांच्याशी संबंधित व तदनुषंगिक बाबींसाठी तरतूद करण्याकरिता एक कायदा करणे इष्ट वाटते.

२. वरील उद्दिष्टे साध्य करणे हा या विधेयकाचा हेतू आहे.

मुंबई,

दिनांक ६ एप्रिल, २०१७.

चंद्रकांत (दादा) पाटील,

महसूल मंत्री.

वैधानिक अधिकार सोपविण्यासंबंधीचे ज्ञापन.

या विधेयकात, वैधानिक अधिकार सोपविण्यासंबंधीचे पुढील प्रस्ताव अंतर्भूत आहेत :—

खंड १(३).—या खंडान्वये, ज्या दिनांकास अधिनियम अंमलात येईल तो दिनांक **राजपत्रात** प्रसिद्ध केलेल्या अधिसूचनेद्वारे, नेमून देण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड २(ख).—या खंडान्वये, या अधिनियमाच्या प्रयोजनार्थ, कृषिवर्ष विनिर्दिष्ट करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ३(८).—या खंडान्वये, पट्टाकरारामध्ये संबंधित माहिती नमूद करण्याच्या प्रयोजनार्थ, सक्षम प्राधिकार्याने ठेवावयाचा नोंदवहीचा नमुना नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड ८.—या खंडान्वये, पट्ट्याच्या अटींची अंमलबजावणी करण्यासाठी आणि पट्ट्याची मुदत संपल्यानंतर जमीन मालक-पट्टाकाराला पट्ट्याने दिलेली जमीन परत करण्याची व्यवस्था करण्यासाठी जो सक्षम प्राधिकारी जबाबदार असेल तो सक्षम प्राधिकारी अधिसूचित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड १०.—या खंडाखालील दुसऱ्या परंतुका अन्वये जास्तीत दराने जास्त दंडाची रक्कम लादता येईल अशी कमाल रक्कम नियमांद्वारे विहित करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड १४.—या खंडान्वये, या अधिनियमाच्या तरतुदी अंमलात आणण्यासाठी **राजपत्रातील** अधिसूचनेद्वारे नियम करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

खंड १६(१).—या खंडान्वये, या अधिनियमाच्या प्रारंभापासून दोन वर्षांच्या कालावधीच्या आत, या अधिनियमाच्या तरतुदी अंमलात आणताना जी कोणतीही अडचण निर्माण होईल ती, **राजपत्रात** प्रसिद्ध केलेल्या आदेशाद्वारे दूर करण्याचा अधिकार, राज्य शासनाकडे घेण्यात आला आहे.

२. वैधानिक अधिकार सोपविण्यासंबंधीचे वर उल्लेखिलेले प्रस्ताव सामान्य स्वरूपाचे आहेत.

विधान भवन :

मुंबई,

दिनांक ७ एप्रिल २०१७.

डॉ. अनंत कळसे,

प्रधान सचिव,

महाराष्ट्र विधानसभा.